

A Heinzelmann család jelentősége a gömöri bányászatban

DR. LŐRINCZ ÁRPÁD

A bányászat és a hozzá kapcsolódó kohászat *Gömörben*, főleg a régió északi részén nagy jelentőséggel bírt a történelem folyamán. A legrégebbi települések, melyek a bányászathoz és a kohászathoz kötődtek, *Pelsőc*¹, *Berzété*², *Csetnek*³ és *Pelsőcardó*⁴. A legjelentősebb nyersanyag, melyet *Gömörben* termeltek, a vasérc volt. A vasérc bányászata *Csetnek*, a *Vashegy*⁵, *Dobsina*⁶ és *Rozsnyó*⁷ környékén összpontosult⁸. A gömöri vastermelés legnagyobb fellendülése a 19. századra esett. A nyersanyag-készletek összetársadalmi szempontból is nagyon jelentősek voltak. Az 1899. évben például 204.690 tonna nyersvas került előállításra az itt kitermelt ércekből, ami a magyarországi vasgyártás 45,3 %-át tette ki. Joggal nevezték tehát *Gömört* a „vas és acél megyéjé”-nek⁹. Természetesen semmi sem örök, és az ércbányászat, mely hosszú évszázadokon keresztül jellemezte ezt a régiót, a lelőhelyek kimerülésével fokozatosan leépült, és mára már teljesen megszűnt.

¹ Ma Plešivec (Szlovákia).

² Ma Brzotín (Szlovákia).

³ Ma Štítňik (Szlovákia).

⁴ Ma Ardovo (Szlovákia).

⁵ Ma Železník (Szlovákia).

⁶ Ma Dobšiná (Szlovákia).

⁷ Ma Rožňava (Szlovákia).

⁸ LŐRINCZ Á.: *Az elfelejtett bánya*. Rudabánya, 2014.

⁹ BATTÁ I.: A gömöri bányászat múltjából. = *Az Érc- és Ásványbányászati múzeum Közleményei* 3. Rudabánya, 2006.

A kincstári vasércbányákon kívül néhány jelentős helyi vállalkozó is foglalkozott vastermeléssel. Ezek közé tartoztak az *Andrássy*, a *Coburg* és a *Heinzelmann* család képviselői. Mindhárom említett család óriási jelentőséggel bírt a gömöri vasiparban. A *Heinzelmann* család főleg a *Vashegy* környékén, *Hisnyóvízen*¹⁰ és *Licén*¹¹ volt aktív.

A *Heinzelmann-társaságot* *Heinzelmann György*, egy *Augsburgból* származó kereskedő alapította, aki a 19. század negyvenes éveiben jött *Magyarországra*. A *Heinzelmann család* története egészen a 15. századig vezethető vissza, amikor például már a *Fuggerek*¹² idejében is több polgármestert adtak a városnak.

A család térnyerése *Gömörben* *Heinzelmann György* (*Johann Georg*) és testvére, *Otto Rudolf* nevéhez fűződik. Ők még *Lubenyikben* éltek, egészen a licei felső kastély *Csernyus családtól* történő megvásárlásáig. Ez a kastély lett a későbbiek folyamán a család székhelye. Éppen *György* volt az, aki a legnagyobb jelentőséggel bírt a gömöri bányászatban és vasiparban. 1846-ban vasöntödét alapított *Hisnyóvíz* község mellett. A kezdetek nagyon sikeresek voltak, de a további befektetésekhez nagyon hiányzott a nyersanyag – a vasérc. Rövidesen ennek biztosítását is sikerült megoldania, amikor a gyártulajdonos felvásárolta a *Csernyus családtól* a licei birtokot, melyhez vasércbányák is tartoztak *Licén*, *Nándráson* és *Rákosbányán*. Minderre *Csernyus András* halála után került sor. Az ő örökösei valószínűleg már nem akartak bányászattal foglal-

¹⁰ Ma *Chyžnianska Voda* (Szlovákia). Ma *Lubenik* részét képezi.

¹¹ Ma *Licince* (Szlovákia).

¹² Gazdag augsburgi bankár- és kereskedőcsalád, mely a 15. és 16. században élte fénykorát. A család érdekeltségei nem csupán a kora-újkorai bankszektorra terjedtek ki, kezükben tartották a korabeli *Európa* bányászatának, érckereskedelmének jelentős részét, így *Magyarországon* *Jacob Fugger Thurzó János* bányavállalkozóval társulva megszerezte a felvidéki kiaknázatlan bányák egész sorát, és tőkét párosítva *Thurzó* szakértelmével (ő tudta, hogyan lehet a rézbányákat ezüst kinyerésére is felhasználni) hámorokat, feldolgozó üzemeket létesítettek, új tárnákat nyitottak és fellendítették a felvidéki rézbányászatot. (Forrás: Internet.)

kozni, inkább átengedték ezt a tevékenységet, és eladták a bányajogokat. Nem ez volt azonban *Heinzelmann György* számára az első bánya, mert már 1858-ban részesedést szerzett *Licén*, a *Victor bányamezőben*.

A 19. század hetvenes éveiben a *Czékus család* áruba bocsátotta az *Umlalehota*¹³ határában található vasolvasztóját a hozzá tartozó vashegyi és rákosi bányákkal együtt. *György* fia, *Heinzelmann Emil*, aki ekkor a vállalat élén állt, azonnal élt az alkalommal, és megvásárolta. Ezzel biztosította a hizsnóvízi vasgyár nyersanyaggal való ellátását. Később még sikerült megszerezni további bányamezőket *Nandrás*¹⁴ határában is. Ezt követték még 1885-ben újabb lelőhelyek a *Vashegyen*, melyeket a vállalat szintén megvásárolt a *Gerlicztapolcsányi Vasművelő Társaságtól*¹⁵. Fokozatosan jelentős vállalattá növekedett a *Heinzelmann-féle Vasgyári Bányatársulat*, melynek székhelye továbbra is *Hisznóvízen* volt. Emil után a vállalat irányítását a fia, *Alfréd* vette át. *Alfréd*nek sikerült 1896. július 14-én nemesi címet is szereznie a család számára, 1900. július 22-től pedig jogot szerzett a *Hisnyai-Heinzelmann* nemesi név használatára is.

Nemesi címerük a következő: négyelt pajzs 1. és 4. kék mezőjében, hármás zöld halom középsőjén, leveles koronából kinövő vörös ruhás, fekete kalpagos magyar vitéz, jobb kezében sólymot, baljában egyenes kardot tart; a 2. és 3. vörös mezőjében kétfarkú aranyoroszlán. Sisakdísz: legyező alakban elhelyezett hét pávatoll. Takarók: kék-ezüst, vörös-arany.¹⁶

A hizsnóvízi vasgyár a pelsőc – murányi helyi érdekű vasút mellett volt található, mellyel 250 méter hosszú iparvágány kötötte össze. A gyár nyersvastermeléssel és vasöntéssel foglalkozott. Fő gyártmányai az öntöttvasból készült kályhák, tűzhelyek, kerítésra-

¹³ Ma *Revúcka Lehota* (Szlovákia).

¹⁴ Ma *Nandráž* (Szlovákia).

¹⁵ EISELE G.: *Gömör és Borsod vármegyék bányászati és kohászati monografiája. Első rész. Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének bányászati monografiája.* Selmezbánya, 1907., 392-400 old.

¹⁶ MIHÁLYFALUSI FORGÓN M.: *Gömör-Kishont vármegye nemes családai.* Šamorín, 1997., 297. old. (Reprint kiadás.)

csok, oszlopok, bútorok, síremlékek, egészségügyi berendezések, gépalkatrészek és csövek voltak. Legjelentősebbek éppen ezek a csövek voltak.

A gyár eredetileg öntödeként működött. Kezdetben kályhák, tűzhelyek, konyhai felszerelések, edények öntésével foglalkoztak, melyeket később zománcoltak is. Egy nagyolvasztóval indultak. A 19. század hatvanas éveiben építették fel második kemencéjüket, melyet később követett a harmadik is. 1869-ben már mintegy 1680 tonna öntvényt gyártottak, és 150 állandó alkalmazottjuk volt.

A társaság *Hisnyóvízen* a század végén 3 nagyolvasztót üzemeltetett, melyekben évente átlagosan 26.000 tonna vasércet dolgoztak fel. A feldolgozáshoz 3800 tonna mészkövet, 6600 tonna faszenet és 4700 tonna kokszot használtak fel. Az átlagos évi termelés 10.000 tonna volt.

A gyártott nyersvas háromnegyedét az öntödében dolgozták fel, a többi három kupoló-kemencében olvasztották át, melyek évi maximális teljesítménye 1600 tonna volt. Az öntvények megmunkálására szolgáló műhelyben 17 munkagép dolgozott, és rendelkeztek asztalosműhellyel is.

A nagyolvasztók és az öntőműhelyben található munkagépek 9 darab, összesen 225 lóerejű álló gőzgép és 2 darab, összesen 37 lóerejű vízikerek hajtotta. A 7 kazán összes futófelszíne 294 m².¹⁷ A vállalat vasércbányái *Vashegyen*, *Turcsokon*¹⁸, *Nándráson* és *Licén* voltak. A legnagyobb mértékű termelés *Vashegyen* folyt, de a többi bánya teljesítménye sem volt elhanyagolható.

A *Heinzelmann-féle bányákban* folyó bányaművelést a 20. század elején részletesen bemutatta *Eisele Gusztáv* monográfiája.¹⁹ A jövesztés kizárólag fúró-robbantó tevékenységgel történt, ezért a felhasznált szerszámok is ehhez igazodtak, az alábbiak szerint:

- 2,55 kg tömegű kézi acélkalapács.
- 6,20 kg tömegű acél nagykalapács.

¹⁷ EDVI ILLÉS A.: *A magyar vaskőbányászat és vaskohászat ismertetése, különös tekintettel az 1900 évi párisi nemzetközi kiállításon résztvevő vállalatokra*. Budapest, 1900., 87-89 old.

¹⁸ Ma Turčok (Szlovákia).

¹⁹ EISELE G. (szerk): *Gömör és Borsod vármegyéik* i. m. 392-400 old.

– Ékek, rövid fűrészárak (370 mm), közepes hosszúságú fűrészárak (640 mm) és hosszú fűrészárak (1000 mm).

Az összes említett fűrészszám a kovács tulajdonát képezte. A használatukért és karbantartásukért (élesítés) a bányászok műszakonként 10 fillért fizettek. A fűrőlyukak tisztítására vashuzalból készült kaparót használtak. A dinamitot a lyukakba mogyorófából készült töltővesszővel helyezték be. A robbantáshoz a *Nobel gyártól* vásárolt dinamitot, *Bickfort-féle* gyújtózsínórt és hármasszámú gyutacsot használtak.

A termelt ércek szállítására eleinte a *Heinzelmann-féle társaság* valamennyi bányájában magyar csilléket használtak. Később a bányákat 520 milliméteres nyomtávú vasúttal szerelték fel. A csillék 0,7 m³ űrmértékűek voltak, és *Budapesten*, a *Roesemann és Kuhnemann társaságánál* készültek. A csillék mozgatása emberi erővel, míg *Vashegyen* lóerővel történt. Egy ló egyszerre öt csillét vontatott.

A bányaművek biztosítására tölgy- és nyárfát alkalmaztak. Világításra a bányászok faggyúgyertyát, a bányatisztek pedig olajméceset használtak. Egy bányász hetente kb. 3–4 kg faggyúgyertyát égetett el. A gyertya előnye az volt, hogy kevesebb kormot „termelt”, mint az olajméces. A gyertyatartók fából és vasból készültek. Az eredeti fa gyertyatartókat, melyek megtartották hagyományos formájukat, még a dobsinai bányászok honosították meg. Az egész tartót egyetlen fából faragták ki, és maguknak készítették a bányászok. A vas gyertyatartókat, melyek hasonlítottak a fából készületekre, többnyire helybéli cigányok kovácsolták. 1907-től a *Heinzelmann-társulat* összes bányájában bevezették az acetilén-(karbid-) lámpákat.

A válogatás, a meddő elválasztása az ércről kézzel történt. A kiermelt vasércet a társaság minden üzeméből a hisnyóvízi vasgyárban dolgozták fel.

A vasérc elszállítása a bányákból eleinte lovasfogatokkal történt. 1898-ban elkészült a *Vashegyet Hisnyóvízzel* összekötő drótkötélpálya. Ezután a szállítás *Vashegyről* kizárólag ezen a kötélpályán történt. A pálya teljes hossza 5350 méter volt, 261,27 méteres szintkülönbséggel a két végpont között. Két szakaszra tagoló-

dott: *Vashegy – Turcsok* (2416 méter) és *Turcsok – Hisnyóvíz* (2934 méter).

A kötélpálya nem volt teljesen egyenes. A turcsoki átmeneti állomásnál részben megtört, hogy kikerülje *Turcsok* községet. Három megállóval rendelkezett: *Vashegyen* a bányánál volt a feladó-állomás, *Turcsokon* egy átmeneti állomás és a hisnyóvízi vasgyár mellett a leadó-állomás. Mindhárom állomás szerkezete vasból készült, fával körülvéve. Ezen kívül a kötélpálya négy automatikus, vasszerkezetű feszítővel és 78 darab vasszerkezetű támoszloppal rendelkezett. A szállítóedények trapéz alakúak voltak, és erős vaslemezről készültek. Az alsó részük a kopás ellen faburkolattal volt ellátva. Az edények 200 kilogramm apróra tört érc, vagy 150 kilogramm darabos érc szállítására voltak alkalmasak. A szállítás sebessége elérte a másodpercenkénti 20 métert is. Egy óra alatt körülbelül 10 tonna érc elszállítására volt lehetőség, ami egy műszak alatt 100–120 tonnát jelentett.

A kötélpálya meghajtására egy 6 lóerős villanymotor szolgált a hisnyóvízi lerakó-állomáson.. Mivel a kötélpálya két vége között nagy volt a szintkülönbség, és vonala *Hisnyóvíz* irányába lejtett, az elektromos motort csak az indulásnál kellett igénybe venni, a szállítás utána csak a gravitáció segítségével történt. Ezután tulajdonképpen csak a fékezésre használták a villanymotort, ezáltal biztosítva az egyenletes haladást.²⁰

A kötélpálya üzembe helyezését követően a társaság igyekezett a termelés súlypontját *Vashegyre* koncentrálni, míg a többi bányában fokozatosan csökkentették az érckihozatalt. *Eisele* szerint ennek elsősorban az volt az oka, hogy a kötélpályás szállítás sokkal gazdaságosabb volt a lófogatosnál. Míg a lovaskocsikkal való szállítás 100 kilogramm érc esetében 32 – 40 fillérbe került, addig a kötélpályán, az amortizációt is beszámítva, nem haladta meg a 16 fillért.

A társaság a 20. század elején is folytatta tevékenységét, és például az 1909-es évben kutatófúrásokat végzett *Licén* és *Nandrá-*

²⁰ EISELE G. (szerk): *Gömör és Borsod vármegyéik* i. m. 445-447 old.

son, melynek eredményeként újrainyitották a licei vasércbányát, amit a vashegyi kötélpálya megnyitása után leállítottak.

Az elkövetkezendő években újabb befektetéseket eszközöltek, úgy a hisnyóvízi vasgyárban, mint a hozzá tartozó bányákban is. Egészen az első világháború kitöréséig folyt a termelés a társaság összes bányájában. Érezhető volt a késztermékek gyártásának növekedési aránya a nyersvas-termeléssel szemben²¹. A bányaművelésben a legjobb eredményt az 1912. évben érték el, amikor 19.600 tonna vasérc került kitermelésre. Ez volt fennállása alatt a *Heinzelmann-féle bányatársulat* legjobb termelési eredménye.²²

1914-ben, a Nagy Háború²³ kitörése után a társaságra nehéz napok köszöntöttek. Az általános mozgósítást követően az alkalmazottak nagy része bevonult, a helyükre pedig tapasztalatlan emberek kerültek, akiknek többnyire semmilyen tapasztalatuk nem volt a bányaművelésben és a vasgyártásban. Behívót kapott a hadseregbe a gyár műszaki igazgatója és a főkönyvelő; a harcterekre kerültek az aknászok, a tárnavezetők, valamint a bányák és a vasgyárak alkalmazottainak többsége is. Ennek következtében augusztus folyamán ideiglenesen még a termelést is kénytelenek voltak leállítani a hisnyóvízi vasgyárban. Fokozatosan csökkent úgy a bányák, mint a vasgyár termelése is. 1915-ben már csak egy kemence működött, az is csupán 45 héten keresztül, mert a faszén-hiány miatt két esetben is hetekre le kellett állítani. A kötélpálya is csak 16 héten át végzett szállítást. A bányaművelés és ércfejtés a *Vashegyen* még úgy-ahogy működött, de a többi bányában szünetelt, mert a kitermelt ércet nem tudták a vasgyárba szállítani. A dolgozók ezekben a bányákban csak karbantartási munkákat végeztek. *Nandráson* és *Licén* igyekeztek kinyerni azt a kis mennyiségű rézércet, mely ezeken a lelőhelyeken előfordult. Így legalább valamennyi munkát tudtak adni az említett két bánya dolgozóinak²⁴.

²¹ WAHLNER A.: Magyarország bánya- és kohóipara az 1913. évben. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1913, 791-792. old.

²² FRÁK, G.: *Banictvo v Železníku*. Rimavská Sobota, 1987, 89. old.

²³ Az első világháború.

²⁴ WAHLNER A.: Magyarország bánya- és kohóipara az 1914. évben. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1920, 210-213. old.

A társaság gazdasági helyzete egyre romlott, ezért a tulajdonosok, *Heinzelmann Alfréd* és fia, *Béla* 1916-ban radikális döntést hoztak: a vasgyárat a hozzá tartozó bányákkal együtt eladták a *Co-burg hercegi vasműveknek*. Az értékesítés fő indokai a következők voltak:

- A munkaerő hiánya a bányákban;
- A kocsz és a faszén, valamint a nyersanyagok hiánya;
- A termelés csökkenése;

A legfőbb ok azonban az volt, hogy a magyar állam nem teljesítette fizetési kötelezettségeit. 1914-től a társaság állami megrendelésekre a hadiipar számára is termelt, de a számlák kifizetése sokszor késett, esetenként pedig teljesen elmaradt, ami miatt az adósság állandóan növekedett. A társaság nem tudta időben törleszteni a beruházásokra felvett kölcsönöket, és csődközeli helyzetbe került. Ekkor döntöttek úgy a tulajdonosok, hogy legalább a tulajdonrészüket kimentik, és a jövőben inkább gazdálkodással fognak foglalkozni. A pénzből, amit a tranzakcióból kaptak, jelentős birtokrészeket vásároltak nem csak *Gömörben*, hanem *Nógrádban* is, valamint kifizették *Béla* lánytestvéreit is.

Ezzel véget ért egy jelentős korszak, melyet a *Heinzelmann család* a gömői vasiparban töltött el. Vállalatuk fennállásának néhány évtizede alatt a hisnyóvízi vasgyár, valamint a vasércbányák működtetésével egyértelműen beírták a nevüket nem csak a gömöri, hanem az egész magyarországi vasipar történetébe.

Képek

*A Hisnyay-Heinzelmann család címere.
(Fotó: ifj. Hisnyay-Heinzelmann Béla.)*

Hisnyóvízen készített kályha ajtó. (Fotó: Peter Breznaník.)

*A hisnyóvízi vasgyár a 19. század végén.
(Forrás: www.banictvovrudohori.eu)*

*A drótkötélpálya vashegyi állomása. (Forrás: a Rozsnyói Bányászati
Múzeum Archívuma.)*

HEINZELMANN^{FELE} VASGYÁR BÁNYATÁRSULAT
HISNYÓVIZ
(Gömlör-Megye)
KÉPES ÁRJEJYZÉKE
KÁLYHÁK, TAKARÉKTŰZHELYEK ÉS EGYÉBB VASÖNTVÉNYEKRŐL.
 Raktár és képviselő: Budapest, VII., Rottenbiller-utca 32. sz.
 ALAPÍTOTT 1854. ÉVBEN. GEGRÜNDET IM JAHRE 1854.
 ILLUSTRIRTER PREIS-CATALOG
 des
HEINZELMANN^{BOHMEN} EISENWERKS GEWERKSCHAFT
HISNYÓVIZ
(Öbmerer-Gebiet)
ÜBER ÖFEN, SPARHERDE UND SONSTIGE GUSSWAAREN.
 Niederlage und Vertretung: Budapest, VII., Rottenbiller-gasse Nr. 32.
 XXIV. KIADÁS. AUSGABE XXIV.

*A Heinzelmann társaság reklámnyaga.
 (Fotó: ifj. Hisnyay-Heinzelmann Béla.)*

HEINZELMANN-féle
vasgyár-bányatársulat
HISNYÓVIZ, Gömör-megye

Gyárt: öntödei faszenes, szürke nyersvasat, öntöttvas viz- és gázvezetési nyomócsöveket, öntöttvas gőzvezetéseket mindenféle építési gépöntvényeket saját minták, vagy részletrajzok alapján; öntöttvas kereskedelmi árut, tüzhelyeket és kályhákat.

Árjegyzéket kívánatra készséggel küld az igazgatóság
 (B/1244/517/52)

A Heinzelmann társaság reklámnyaga. (A bánya, 1911. 40-41. sz.)

A Heinzelmann társaság utolsó tulajdonosai, Hisnyay-Heinzelmann Alfréd és fia, Béla a feleségeikkel. (Fotó: ifj. Hisnyay-Heinzelmann Béla.)

Hisnyay-Heinzelmann Alfréd és felesége sírtáblája a licei temetőben. (Fotó: Peter Breznanik.)

*A Heinzelmann társaság hisnyóvízi gyárában készült öntöttvas kályha.
(Forrás: Internet.)*

*Heinzelmann Alfréd kastélya Licén a 20. század elején. (Forrás:
Borovszky S. [szerk.]: Gömör-Kishont vármegye. Budapest, 1903.)*